

ՌԱՎՎԱՅԻ ԽԱՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Երբ 1396 թուականին այլազգիք Աղթամա-
րայ Զաքարիա կաթողիկոսը նահատակեցին՝ նոյն
իրկիւրուն վանի պարտիկ իշխանը շաֆար՝ ճաշ
մը պատրաստեց իր բարեկամներուն համար։

Սա նոյն օրը թուղթ մը գրած էր իւր որդւոյն
որ Բաղէշէն վան գալ և հօրը յաղթութեան
ուրախութեանը մասնակցի։

Իրիկունը՝ երբ ալ արեւը Աղթամարայ խա-
ղաղ լիճը կարծիր ներկելով կը հեռանար՝ փո-
ղերուն և սրինգներուն ձայները երգերու հետ ար-
դէն արձագանգ կու տային։

Կաթողիկոսը մը նահատակելէ՝ ամենայաջող յաղ-
թութիւն մ'էր սա շաֆարի համար և ուսմիկը
աշխարհակալի մը իսկ այնքան ուսմանաներ պի-
տի չաղղէր որքան հիմայ շաֆարին կ'ուղղէ։

Բայց սակայն այս ինդուիճներուն եւ որ սա պա-
րերուն մէջ շաֆարը մտածկոտ կեցած պատու-
հանին դիմաց՝ աշխարհ չի բաժներ վանայ լճէն
որ հիմայ լուսնի լուսով արծաթագօծուած է։
Դիմացէն անուշիկ հով մը կու գալ իր մտածու-
թեանց տակ ընկնուած և տաքցած գլուխը զո-
վանցելու, բայց շաֆարը անով ալ չի հեռանար,
նա կ'ուզէ նաակ մը տեսնել վանայ լճին վրայ,
նաակ մը, որուն մէջ պիտի ըլլար իր որդին։
Հոգը կը սաստկանայ, լիճը վրդովի կը սկսի
և ժամ մը վերջ կը տեսնուի նաակ մը որուն
թիւրքները իրենց ամէն ճիգով անհանդարտ
ալիքներուն կը դիմադրեն։

Հաւակը կը հասնի և շաֆար ուրախութեամբ
վար կը թոշի իր որդին գրկելու, և այն վայր-
կանին կը հասնի նաակին մօտ՝ երբ երկու
նաակները շաֆարի որդւոյն դիակը դուրս
կը հանէին։

Որդին խղճուած էր։

Բաղէշի և վանի մէջ եղած ընդարձակ դաշ-
տը որ Ռահպա կը կոչուի՝ գրեթէ պատերազմի
դաշտ է երբ հիւսիսային հով մը կ'արշաւէ հոն։
Ճամբորդներէն շատերը երբ այդ վայրկեանին
դաշտին մէջ կը բռնուին՝ գետին կ'իյնան և կը
խղճուին։

Հոյն իրիկունը շաֆար երբ կ'իմանայ թէ որ-
դին այդ դաշտին մէջ խղճուած է, երկրորդ օրը
ինքզինքը միթիթարելու պատրաստով՝ հրաման
կը հանէ որ Հայերը հոն այդ դաշտին մէջ իր
որդւոյն յիշատակին երկու խաներ շինեն, որ-
պէս զի ճանապարհորդք հոն ապաստանին երբ
հովը սպառնայ։

Մի քանի տարիներու մէջ կամարակապ խա-
ները կը կանգնուին, ծառայելու համար բերել
միակ ապաստանարան ճանապարհորդներու։

Բայց ժամանակը կը մուգնէ ամէն բան Ռա-
միկ ժողովուրդը իրիկունն դէմ կը տեսնէ չար
ոգիներ և դաշտի մէջ խղճուած մարդոց ուրուա-
կանները որոնք խաւարին հետ երեւան կու գան։

Եւ այսօր ճանապարհորդ մը երբ այդ խանե-
րուն դիմացէն կ'անցնի, ամենասատիկ փոթոր-
կի ժամանակ իսկ նա իր ամէն ուժովը կը վազէ
այդ խանին դիմացէն, և կը կարծէ թէ ուրուա-
կաններու խումբ մը իր նտելէն կ'ուզէ հասնի
զինքը խանին մէջ տանելու։ Եւ կարծէ գիւղա-
ցին թէ տեսած է զանուրք և լսած է նոյն իսկ
անոնց ոտնաձայները։

Եւ տեղացի ամենաքաջ մարդիկն իսկ որոնք
ոչ աւազակներէ և ոչ աղիւծներէ կամ բորենի-
ներէն վախ ունին՝ ռամիկ ժողովրդեան հետ կը
դողդղան երբ խօսքը Ռահպա դաշտին խաներուն
վրայ է։

Դերենիկ Դատուանի տէյնէ էր։ Հսկայ հա-
սակին վրայ ունէր աշխոյժ ու կայտառ զուռի
մը, և զիւր շատ յատուկ թիւններ՝ որոնցմով սի-
րիկ եղած էր առ հասարակ ամենուն։ Զինքը
ստեպ ֆիւրտ անունով կը ճաննային, վանն զի
միշտ քրտական տարագը կը կրէր։

Դերենիկին կիրն լուսընթաց՝ անդրանիկ որ-
դին աշխարհ բերելէ վերջ՝ հազիւ կըցաւ պրծիլ
մահաւան ճիրանէն. երբ հազիւ անկողնէն ոտքի
ելաւ՝ Դերենիկը զարնան իր Ամէտ քրտու
նային հետ Բաղէշ դրկեց, այն էր լուսընթացի
հայրենիքը։

Լուսընթաց հակառակ իր փափուկ կազմուած-
քին՝ ունէր միանգամայն առնական քաշասըր-
տութիւն. սա շատ անգամ իր էրկանը կոխե-
րուն օգնած էր։

Ամէտը՝ Դերենիկին հօր ձեռքին տակ մեծ-
ցած՝ աւելի Դերենիկին եղբայրն էր քան թէ
ծառան, միշտհասակ էր, քառասուն տարիներ
լրացուցած։

Ամէտը այնքան հաւատարիմ էր իր տիրոջ
որ Դերենիկ կըցաւ անոր վտարել զլուսընթաց,
որ մինչեւ Բաղէշ ընկերէ անոր։

Զորս-հինգ մարիսներ անցան և հասաւ աշու-
նը. օգիւրդ սկսան ցրտանալ և Դերենիկ նորէն
Ամէտը Բաղէշ դրկեց որ իր կիրն Դատուան
բերէ։

Հիմակ Դատուանցի Հիւսէյինի սենեակը լուսա-
ւորուած է օճախին բոցերով. զինքն է. ձիւնը
հիւսիսային հովուն հետ խաղալէն վերջ հազիւ
կրնար գետին իյնալ. դուրսը ծառերուն կտոր-
տուիլը կը լսուի. և երբեմն երբեմն հովը այն-
քան սաստկան կը փչէ՝ որ կարծես Հիւսէյինի
սուրը իսկ անոր դիմաց խոնարհիլ կը մտածէր։

Այսպիսի ձմեռնային գիշերներ, երբ քրտները
բարեկամի մը տունը կը խմբուին օճախին դի-
մաց կէտ զինքը կ'անցնեն, Հէքաթներէն վերջը
ամէնքը կարգաւ՝ իրենց քաշագործութիւնները
կը պատմեն, և այդ առաջանքներու նման անի-
րական երեւցող դիւցազնագործութիւնը հազիւ
երբեք զարմացական հառաչանք մը կրնան խել
ունկնդիրներէն։

Երբ դիւցազնական պատմութիւնները կը վեր-
ջանան՝ վայրկեան մը լուռ ամէնքը իրարու հ-
րեւ կը նային. իրենց դէմքը, անիւթուսն նայուած
քը՝ սա արցքուն կը թարգմանեն։

— Ես չեմ ամենէն քաշագործը։

Ամէտն ալ գրեթէ միշտ այն պահանքը կ'ու-

նենան . դիւցազնագործութեան պատիւը մէկը միւսին չի ընծայիր :

Եւ այսպէս, երբ այնքան պատմութիւնները չեն կրնար խումբին դիւցազներ որոշել՝ կը սկըսին իրարու դիւցազնական գործեր առաջարկել . և այս իրկուն մէկը հարցուց .

— Ո՞վ կրնայ այս ժամուս վանքի Օսման բէկին զուլիը հոս բերել :

— Ես, ըսին ամէնքը ոտք ելլելով :

— Ահա այդ ոչինչ առաջարկ մ'է, ըսաւ տաւնուտէր Հիւսէյին : Ո՞վ այս ժամուս պիտի կարենայ Ռամզլայի խաներուն մէկուն մէջ մտնել, ու ներսէն այնպիսի բան որ բերել՝ որ համոզէ զմեզ թէ յիրաւի ներս մտնա՞ծ :

Այս առաջարկին դիմաց կարմիր դէմքերը գուռնաւեցան . քիւրտները թոյլ կեցուածք մ'առին . աւմնուն ներսէն սարսուռ մը անցաւ և կարծեցին թէ օճախն իսկ սոսկաց և իր բոցը իշնցուց :

Բայց Դերենիկին համար կամ երկիւղալից առաջարկ մը :

— Ես, ըսաւ ան խորիտ դէմքով մը և իսկոյն ոտքի ելաւ . բարեհաճ ու մեկնեցաւ :

— Այսպէս ըսաւ քիւրտներէն մէկը .

— Դիւսիկին պիտի սպասենք :

— Ապահովալիս :

Եւ սպասեցին ու ուզեցին սպասել մինչեւ լոյս :

* * *

Գիշեր է, մոռթ . երկու ճամբորդները Ռահմայի դաշտը կը կտրեն, ու հովը որ սկսաւ վանէն փնէլ՝ իր հետ բերաւ ձիւնը, որ ճամբորդներուն քրտնած երեսներուն զարնուելով՝ շուտով կը հալէր :

Ջերմակ ձիւն՝ որ առջեւէն կ'երթար՝ իր վրայ ունէր Ամէտը, իսկ սեւ ձիւն՝ Լուսինթագը, Դերենիկին կինը, որուն զրկին մէջ կը քնանայ Անդրանիկ :

Երթալով՝ հովը սաստկացաւ . ձիերը սկսան խրխնջել, նշան էր թէ ալ չէին կրնար յառաջել Ռահմայի դաշտին մէջ :

— Դժուշտ, չունշտ, կրկնեց կինը հեհեհալով :

— Տիկին, ըսաւ Ամէտ, ես ալ այլեւս չեմ կրնար յառաջ երթալ . պիտի խղճուիմ երթածմ թէ մօտերսն են խաները . ա՛հ, ո՛րք թէ հոն չար ոգիներ չլլային ու մենք հոն գիշերէինք :

— Զար ոգիները թող մեզմէ փախնին Ամէտ, ես անոնցմէ չեմ վախար . ռամկին երեսակալու թեան մէջ միայն կ'ապրին :

Լուսինթագ այնքան հուճկու անվախ շնչով մը պատասխանեց՝ որ վախկոտ Ամէտը սիրտ առաւ և ձին դէպ ի խանը ուղղեց :

Քիչ վերջը արդէն առաջին խանին դրան դիմաց հասան : Ամէտը կեղծ քաշատրուութեամբ մը ձիերուն բռնները վար առաւ և փառք աղմուկ մը որ արձագանքը կու տար խանին մէջ, որ ո՞վ գիտէ քանի հարիւրաւոր տարիներ լուութեան մէջ ծնացած էր : Ամէտ ամէն անգամ որ շնկոցի մը արձագանքը կ'առնուր կամարներէն՝ կը դողդողար, կը կարծէր ան թէ չար ոգիները

խորհուրդ կ'ընեն ներսը իրեն չարատանջ մահ մը որոշելու :

Լուսինթագ իր ճամբորդութեան իւզէ ճրագը վառեց, և ճրագին նուաղկոտ լոյսը իսկոյն վազեց չնչոյն պարապ անկիւններուն մէջ տեղաւորելու . և հիմայ խորհրդաւոր չնչքը նորէն սոսկացուց զԱմէտն :

Հոն թէրատուներին մէջ նկատեցին զեւերուն զահերը, բնակարանները, խորշերը, հեռուն պատին մօտ նուաղ լոյսին տակն էին կամխքներ, մարդոց կամխքներ և դիակներ : Խանին դեռ աւելի խորը՝ խաւարին մէջ կը ծար : Ամէտ երկիւղով մը աչքերը անկից ետ քաշեց . հաւա իր դիմաց երեսեցաւ Լուսինթագի անվախ, ազդեցիկ դէմքը՝ որ աչքերը իր Անդրանիկին վրայ սեւեռած՝ անոր կաթ կու տար :

Ամէտ այդ դէմքին դիմաց փոփոխեցաւ . Հիմայ կա՛յ մէկը անվախ քան ինքը :

Գուրաը քամին կը ֆըշֆշայ և չնչոյն կամարներուն տակ կը պարէ : Ամէտ բնութեան այդ կուտի երգին հետ մենքը մը սկսաւ երգել, աչքերը ձեռքին մատներուն բացուածքէն Լուսինթագի ուղղուելով :

Այս մենքը խօսակցութեան մը սկզբնաւորութիւնը պիտի ըլլար :

— Լոյս, երգեց Ամէտ, դու որ քնցիր չար ոգիները հիմակ խաւարած ես Սելեի դիմաց :

— Լո՛ւ Ամէտ, հիմայ ոգիները կը կանչեմ և զգեց բզիկ բզիկ ընել կու տամ :

— Կը հաւատամ՝ թէ ոգիները աչքերուդ առջեւ չեն կրնար կենալ :

— Լո՛ւ շուն, կրկնեց Լուսինթագ երբ Ամէտ կը սպառնար անոր զինքը ալ Դերենիկին չայնծնել :

Եւ այսպէս շարունակեց բանակոխուր, Լուսինթագ բարկութեան՝ իսկ Ամէտ մոյլ շնչեղով : Իս հոն հասաւ՝ որ Ամէտ Լուսինթագի զգուկէն խլեց Անդրանիկը, և անոր վրայ բարձրացուց սպառնական սուրբ, իր չար կամքին յազգեցուցաւ պահանջելով :

— Եթէ ոչ՝ Անդրանիկդ մէկ ձեռքով կը թռչուս :

— Ո՛չ, զոռաց Լուսինթագ, եւ կամարներն ալ դողդողացին : Կատեղեցաւ Ամէտ . մանկան ձախ ձեռքը կտրեց և զայն դուրս նետելով՝ կրկնեց իր սպառնալիքը .

— Եթէ ոչ՝ Անդրանիկդ առանց ձեռքի պիտի թողուս :

— Ո՛չ, զոռաց Լուսինթագ արտասուելով : Ամէտ ալ թեւն ալ կտրեց ու գուրս նետեց : Եւ նորէն կրկնեց :

— Ո՛րքին է . եթէ ոչ՝ Անդրանիկդ զուխն ալ պիտի կտրեմ : Եւ Լուսինթագ չկրցաւ իր « ոչ » ը գոռացնել . հեկեկանքը զինքն անշնչացուց կարծես . և կանթեղին լոյսը մարելովքար՝ ձակեցաւ Ամէտին վրայ կանացի ուժովը . այդ վայրկեանին նա խլեց թշնամոյն սուրբ երբ տրդէն իր որդւոյն զուլիը կտրած էր, և մի քանի հարուածներով անոր հոգին խանին դեռնուն մատնեց

* * *

Հնէհեալով հասաւ Դերենիկ այս կոտորչն և հսկայ հասակով սոսկաց խանի ու չար ոգինեւ, բուն ճիւղ լսելով:

Կամարներէն ներս նշմարեց լոյս մը՝ որ քիչ վերջ մարեցաւ, և լսեց արձագանգը հատաչնեւ, թու՝ որ հիմայ լսեց: Բայց պէտք էր տառջ երթալ, աստեան է հիմայ իր անվախութիւնը ցուցնել քիւրտներուն, չար ոգի մը դնելով անոնց դիմաց: Խարխափելով յառաջից հոն՝ ուր լոյսը նշմարած էր և լսեց հեհեհուցը ոգիի մը, և աւտոր հետ մենամարտելու քաջութիւնն ունենալով՝ մօտեցաւ սենեկին պատուհանին և արի շնչողով մը հարցուց: — Ո՞վ է հոն որ կը հարձեւայ: Լուսրնթազը, ճանչցաւ իր Դերենիկը՝ որուն սիւրբոյն զոր տուաւ Անդրանիկն և երբ բերանը բացաւ օգնութիւն ուզելու՝ իմացաւ որ լեզուն ալ տուած էր. համարացած էր:

Աւ երբ կրկնեց Դերենիկ իր հարցումը՝ Լուսրնթազ առաւ Անդրանիկին գլուխը ու դուրս նետեց պատուհանէն:

Եւ հիմայ Դերենիկ դողողաց վախէն և շտապեց դէպ ի Կատուան ձեռքն առած այն գլուխը զոր չար ոգիներէն զոհուած կը կարծէր և այդ գլուխը պիտի ըլլայ վկայ թէ ան քաջութիւնն ունեցած է Ռահմայի խանը մտնելու:

Գեռ կը ձիւնէ. հովը այնքան սաստիկ է որ գետնի ձիւներն իսկ օդին մէջ կը ցրուէ:

Աստիկի հովը սաղաւթի՝ քիչ վերջ դարբեցուց ձիւնը և երկինքը պատող ամպերը ցրուեց: Ահա վերը կապոյտ երկինքը կ'երեւայ սեւ ամպերուն պատուանդէն, և լուսինը ամէն ճիւղ կ'ընէ ամպերէն զորս ելլելու: Դերենիկ ձեռքի գլուխը հիմայ բազկի տակ առած դեռ իր վազելը կը շարունակէ, կարծես հ'ուզէ լուսնէն փախչիլ, բայց ան ալ աստիկուն հետ դիւցազնին հետեւն կը վազէ: Եւ կը լսէ հիմայ Դերենիկ ձայն մը ողբալի, գրեթէ ունեցը մը որ իր ետեւէն կը վազէ. ոգիներն են, դիւցազններու թշնամի ոգիները որոնք լուսնին հետ կը վազեն անշուշտ իրեն հասնելու. ետեւը նայիլ՝ կամ լուսնին դառնալ՝ ան աստեւ լունէր, պէտք չէր նոյն իսկ քայլի մը ժամանակ կորսնցնել: և ան կը շարունակէր իր վազելը, որուն ուղեբերուն տակ ձիւնը կը հալէր. և ձիւնաթաթախ կքած ծառերը և ոչ իսկ կրնալ յին իրենց ողբանալեքը հասցնել:

Աստիկը նորէն ամպերուն տակ մտան, լուսինը ծածկեց դէմքը սուգի ամպով. ու ան պարտուած էր:

Եւ սակայն չար ոգին խաւարին մէջ դեռ կը վազէ, և անոր վայրուրը երթալով կը սաստկանայ որքան որ Դերենիկ Կատուանի կը մօտենայ:

Հիմայ աւելի մօտէն կը լսէ Դերենիկ իր յաղթանակը յափշտակել ուզող ոգիին ձայնը: Բայց ինչ հոգ, ինքն հիմայ տուն հասած է. անա ծխանէն կայծեր կը բարձրանան դէպ ի վեր և ծուխին մէջ կը կարմրին. կը լուսին ձայները այն քիւրտներուն՝ որոնք ցարկ կը սպասեն իրեն դիակին:

Եւ Դերենիկ տան դուռը կը բանայ և վեր կը սրանայ տանց զայն գոցելու չար ոգիին դիմաց: Քիւրտները որ օճախին բարձր լոյսը բոլորած էին՝ կեցցէնեղով անոր ճակատը համբուրեցին. Դերենիկ այդ համբուրներուն փոխարէն շնչասպառ ըսաւ.

— Կարեցի գիշերը մինչեւ Ռահմայի դաշտը. ... մտայ խանը... սպառնացի չար ոգիներուն որոնք կը կուտէին... անա գոհ մը:

Ըսաւ և բազկին տակի գլուխը ցցուց անոնց օճախին լոյսին դիմաց. ճանչցաւ իր սիրելի Անդրանիկը, և հիմայ քարացած դեռ սեղմած է փոքրիկ գլուխը իր կոյտ մատներով:

Այն կարճ պահուն՝ երբ Քիւրտները ապուշ ապուշ իրենց նայուածքները փոխն ի փոխ Դերենիկին և փոքրիկին զլուսնն կու տային՝ դեռանք կին մը դէմքի քրտինքը արինախառն՝ կարմիր ձիւն և սպռ ձեռքի սուրկին վրայ ներս մտաւ:

— Բռնեցի, գոչեց ան:

Հապճեպ համբուր մը տուաւ Անդրանիկի աւրինթաթախ երեսին. համբուր մ'ալ Դերենիկի ստոր պէս քարացած ճակտին. և ստուացած սուրբով հարուած մ'ալ իր կուրծքին՝ ընկաւ անոնց վրայ:

Հ. Մ. ՊՈՏՈՒՐԵԱՆ

"DALTONISME"

— ՏՅԱՐ ՏԱՎ —

Խօսելով Մ. Մմբատ Գարրիէլեանի «Գուճկուրութիւն» բառին վրայ՝ զոր կ'առաջարկէ մա իր. րեւ Դալտոնիսթի համապատասխանող՝ և աւելի յարմար գործածութեամբ՝ քան մախկիմ Անգուստինիսթի բառը, (թագմ. 1907 սեպտ. հոկտ.) դիտել կու տար որ «երկուք մա հիւանդութեամբ զարգացած չեն տար. այդ հիւանդութեամբ հմ. թարկիսիան որ թէ գոյներ չեն տեսնար, կամ գոյներուն մասին կոյր են, այլ աւելի իմ իմ գոյներ իրարմէ չեն կրնար զանազանել. Արդ եթէ այս զարգացած շօշափող այլ բառ գտնուի՝ կ'ընդունին, իսկ եթէ ոչ՝ կը մախրմորեմ ան. գունաստեղծութեան՝ որ գտնէ կոյրութեամբ իմանտ չի տար, լաւագոյն է Տալթոնիսթիսթի ըսելը:

Հիւանդութիւնը գոյներու շփոթմամբ մէջ կալանաւոր. դիտել կու տայ ձեմարամաք երեցը. գոյն անդամներէ միմ, լաւագոյն չէ՝ հիւանդը զոնաշփոթ ամուսնի (գրաբար) մէջ «Շփոթ» բառը գոյրութեան ուժի արդէմ իրը գոյալակալ՝ աւելի ծիշը քան Անգուստինիսթիսթ, և ամկից երեք վառ. կով աւելի կարծ. (Յոյնը կ'առաջարկէ Ծալթալթալ՝ իրեն աւելի ըմբռնմուն ամուժ՝ փոխանակ Մօրախիթի, կամ Ժաճախտեղ, Մօրաջնիմ, Մօրախտեղ. իսկ Immanis — Ամախտութիւն, Typhus — Ժամտալեքը):

Տալթոնիսթիսթ ըմբռնող հիւանդին ամուժէմ յառաջ եկած ըլլալով հիւանդութիւնը, կարելի չէ՝ ըսել և Տալթոնիսթիսթ կիսովիմ կարծելով Տալթոնիսթիսթիսթ բառը:

Հ. Կ. Տ. Ս.